

JIŘÍ GABRIEL

K JEDNOMU ZE ZAPOMENUTÝCH VÝROČÍ Z DĚJIN ČESKÉ FILOZOFIE

Své osudy mají nejen knihy, ale i jejich autoři. Mezi nejpilnější spisovatele filozofických článků, statí a knih patřil u nás po několika desetiletí někdejší docent dějin filozofie a archivní rada Zemské univerzitní knihovny v Brně *Josef Kratochvil*.¹ V roce 1932 vyšel přičiněním Kratochvilových přátel a spolupracovníků Filozofický sborník věnovaný moravskému filozofu k 50. narozeninám,² sté výročí v březnu 1982 prošlo však v našem filozofickém tisku už bez jakékoliv odezvy.³

Na první pohled se zdá být vše „v pořádku“: Kratochvil, absolvent římské Gregoriánské univerzity, byl u nás od počátku století jedním ze stoupců a potom i nejvýraznějším představitelem „křesťanské“, novoscholastické filozofie, filozofického proudu, který patřil k nejdůslednějším odpůrcům materialismu. O celkovém zaměření Kratochvilovy publikační i organizátorské práce napovídá něco i to, že byl za ni jmenován členem Akademie sv. Tomáše a že úvodní stať do zmíněného jubilejního sborníku napsal Antonín Podlaha, tehdy světící biskup pražský.

Na druhé straně však Kratochvilovo výročí připomíná, že nám marxistická historiografie české filozofie dosud dluží kritický výklad nejen Kratochvilova díla, ale především domácí podoby filozofického směru, k němuž

¹ Josef Kratochvil se narodil 9. března 1882 v Dolních Kounicích. Po maturitě na brněnském gymnáziu v roce 1901 začal studovat na bohosloveckém učilišti v Brně, byl však odtud brzo poslán na Gregoriánskou univerzitu do Říma, kde se věnoval filozofii a přírodním vědám. Na Karlově univerzitě potom zapisoval ještě filologii klasickou a moderní. Od roku 1910 působil jako gymnaziální profesor v Příboře, od roku 1919 jako knihovník Zemské knihovny v Brně. V roce 1927 se habilitoval pro dějiny křesťanské filozofie na teologické fakultě Karlovy univerzity. Zemřel v Brně dne 7. dubna 1940.

² Sborník, redigovaný Antonínem Štursou (a vydaný v Brně u Barviče a Novotného), přináší i úplnou *bibliografii díla J. Kratochvila* (do roku 1932) V roce 1941 vyšel v Brně ještě sborníček *Moravský filozof Josef Kratochvil. 1882–1940* (s životopisnou studií Otakara Charváta).

³ Něco podobného jsme mohli v roce 1971 konstatovat v souvislosti se stými narozeninami Emanuela Chalupného. Jeho sociologické práce nemohli nechat ovšem bez povšimnutí autoři skriptu jednajícího o vývoji české sociologie (M. Köttner, Brno 1981; J. Vaněk, Praha 1981).

se Kratochvil hlásil. Celkové zhodnocení české nábožensky orientované filozofie by jistě přispělo nejen k dokreslení obrazu vývoje českého filozofického myšlení (jen v takovém rámci mohou také náležitě vyniknout jeho pokrokové tradice), nýbrž i k hlubšímu poznání českého náboženského a vůbec kulturního života.⁴ Pokusím se proto alespoň stručně charakterizovat základní okruhy Kratochvilova filozofického zájmu a jeho místo v českém filozofickém životě.⁵

Své filozofické stanovisko Kratochvil označil jako novoidealismus (poprvé v článku *Novoidealismus a jeho kořeny*, otištěném ve Vychodilově Hlídce).⁶ Už ve svých prvních publikacích Kratochvil jasně ukázal, že mu jde — podobně jako dalším autorům spjatým tehdy s římskokatolickou církví — o filozofii, jež bude stavět na „pevných fundamentech philosophiae perennis“ Tomáše Akvinského.⁷ Uvědomoval si však, že pokusy navázat na „knížete scholastiky“ budou apriori odsouzeny k nezdaru, neodvážil-li se jejich autoři „nových analýz a syntéz“ (bez nich vzniknou jen „suché mumie“ a „nehybné doktríny středního věku“), a proto se také snažil novoidealismus (jako moderní křesťanskou filozofii) definovat tak, aby těmto pokusům poskytl jistý prostor: Novoidealismus chápal jako hnutí, jež „nevěří ve vědeckost a filozofickou budoucnost pozitivismu a materialistického monismu“⁸ a chce „vyrovnat porušenou rovnováhu mezi světem vnějším a vnitřním a stanoví přesně hranice mezi oběma.“⁹

Skutečnost, že se Kratochvil při charakterizování novoidealistického hnutí odvolával především na jeho poměr k pozitivismu, byla příznačná nejen pro povahu a cíle Kratochvilova filozofování, ale i pro jeho hodnocení významu a místa pozitivismu v české filozofii v prvních desetiletích našeho století. Ještě v roce 1927 psal v *Nových filozofických esejích*, že

⁴ Kratochvilovo jméno je spojeno např. s řadou časopisů: dlouhá léta spolupředával *Vychodilské listy*, v roce 1908 byl spoluzakladatelem filozofické a literární revue *Meditace*; psal do *Hlídky*, *Nového Obzoru*, *Archy* aj.

⁵ Bibliografie Kratochvilových prací ukazuje, že jde o autora, který svými příspěvky zasahoval nejen do filozofie a dějin filozofie, ale i do logiky, psychologie, pedagogiky a literární historie. K jeho hlavním dílům patří *Záhada Boha ve filozofii antické* (1908, 2. vyd. 1920), *Věda a víra ve filozofii středního věku* (1914), čtyřsvazkové dějiny filozofie *Meditace věků* (1927–1932), *Filozofický slovník* (spolu s K. Černockým; 1929, s. vyd. 1934) a *Rukověť filozofie* (1939).

⁶ *Novoidealismus a jeho kořeny*. Hlídka 23, 1906. Podobně Kratochvil psal o novoidealismu i v revui *Meditace* 1, 1908.

⁷ Novotomismus Kratochvil také často energicky bránil před jeho kritiky, kteří v něm viděli jen marné oživování názorů patřících do 13. století. Nejvíce přitom oceňoval školu lovaňskou (vedenou kardinálem Mercierem) a milánskou školu (okolo Agostina Gemelliho). Na druhé straně byl jeho vztah k českým novotomistům kolem *Filozofické revue* dost rezervovaný. Při posuzování jiných směrů byl Kratochvil více liberální; v *Úvodu do filozofie* např. čteme, že „všechny systémy jsou jednotlivé větvy nádherného rozehoru o pravdě. Není nikterak správné, že by jedna filozofie vylučovala apriori druhou“ (s. 23).

⁸ Kratochvil, J.: *Nové filozofické eseje*. Olomouc 1927, s. 30.

⁹ Kratochvil, J.: *Úvod do filozofie*. Olomouc 1922, s. 244. — Toto široké a hodně neurčité vymezení novoidealismu Kratochvilovi dovoľovalo, aby jako jeho představitel uváděl např. Euckema, Boutrouxe, Solovjev, J. Newmanna (*Úvod do filozofie*, s. 243–245), stejně jako W. Jamese (o tomto „bojovníku novoidealismu“ psal např. v *Časových úvahách filozofických*, s. 34). Ve dvacátých letech počítal k českým stoupencům novoidealismu např. Mareše, Hoppeho, Vorovku, Pelikána, Malého a další filozofy kolem *Ruchu filozofického*.

heslem „dnešní vládnoucí filozofie“ — pozitivismu je „boj proti pozitivnímu křesťanství“, boj začínající „snahou po odluce [církve od státu] a vrcholící v odluce od pojmu osobního boha od teismu vůbec!“ Čeští filozofové pozitivisticko-realističtí prý chtějí „všecko laicizovat, posvětit, polidštit, zhumanizovat“.¹⁰

Kratochvil měl za to, že víra není ničím, „není-li rozumově zdůvodněna, její hodnota spočívá v obsahu, jenž má být pravdivý“. Proto považoval za jeden z nejpřednějších úkolů novoidealismu kritické překonání pozitivistické teze o nepoznatelném transcendentnu, v níž spatřoval hlavní zdroj celkové „dnešní skepse“ promítající se rovněž do náboženského myšlení¹¹ a napomáhající vznikání „dobových ideových zmatků“. Proto také zahrnoval do novoidealistického hnutí snad všechny filozofické koncepce, které vycházely z předpokladu objektivní existence transcendentna-nadpřirozena a které se přitom nevzdávaly noetických pokusů proniknout nějakým způsobem do jeho sféry. Z tohoto hlediska představuje důležitý pendant ke Kratochvilově programové stati o novoidealismu jeho stať Pojem agnosticismu, uveřejněná v České myslí 1908.¹²

Kratochvilův článek o agnosticismu je u nás jedním z prvních pokusů o systematický výklad tohoto pojmu, a proto jej přísný pozitivista František Krejčí v České myslí také otiskl. Kratochvil v něm pátrá nejen po prvním výskytu termínu,¹³ ale především probírá různé významy, jež se s ním v dosavadní literatuře spojují, aby ho nakonec sám pojal jako výraz pro označení noetické koncepce „vylučující z kategorie poznání to, co existuje v kategorii existence“, nebo jinými slovy „uznávající jakousi skutečnost, ale popírající jej poznání“.¹⁴ Příkladem agnosticismu je právě pojetí pozitivistického transcendentna, „afirmace nějaké skutečnosti a zároveň popření jejího poznání“. V Nových filozofických esejích označil Kratochvil Krejčího pozitivismus za „noetický agnosticismus a etický naturalismus“.

Proti agnosticismu vedoucímu k odmítání metafyziky Kratochvil připomínal tradiční „logickou námitku“, že vyloučení nějaké skutečnosti z okruhu poznání předpokládá přece jakési poznání této skutečnosti.¹⁵ Především se však pokoušel o pozitivní obhajobu metafyziky (její mož-

¹⁰ Kratochvil, J.: *Nové filozofické eseje*, s. 115.

¹¹ V *Úvodu do filozofie* např. píše: „Všechny pravdy nadsmyslné, metafyzické, ideální, jako je existence boha, duše, účelnosti v přírodě, podstata věcí jsou prý jenom filozofickou fikcí“ (s. 225).

¹² Kratochvil připomínal, že na nutnost kritizovat agnosticismus poukazovala i paapežská encyklika *Pascendi dominici gregis*.

¹³ Podle Kratochvila užil poprvé tohoto termínu E. H. Huxley v roce 1869, když vzpomínal na výrok apoštola Pavla k Athéňanům ve Skutcích apoštolských, že mají oltář zasvěcený „neznamému bohu“.

¹⁴ V pozdějším *Úvodu do filozofie* Kratochvil opakoval, že o agnosticismu se má mluvit pouze tam, kde se z kategorie poznání vylučuje něco, co existuje v kategorii bytí, popřípadě kde se konstatuje „vztah nepřevoditelnosti mezi reálnem a poznáním“. Nejde tedy o agnosticismus tam, kde se popírá vůbec existence něčeho, např. nadpřirozena. Polemizoval přitom i se ztotožňováním „agnosticismu“ se „skepticismem“, protože agnosticismus se vztahuje na „předměty čiže rozumové“ (tj. předměty metafyziky), kdežto skepticismus rozlišuje své pochybnosti na „všechny předměty lidského poznání“.

¹⁵ Kratochvil, J.: *Nové filozofické eseje*, s. 31.

nosti), a to jednak poznámkami k vlastnímu procesu poznání (na prvním místě poukazoval na souvislost světa noumenálního a fenomenálního), jednak poukazem na nedostatečnost filozofie zřeknuvší se metafyziky, této „filozofie par excellence“.¹⁶ Součástí jeho polemiky s agnosticizmem byla pak i jeho kritika relativistického chápání pravdy. Proti tvrzení, že pravda platí jen za určitých okolností, v jisté relaci subjekt-objektové, a že je proto třeba obecně platné pravdy nahradit pravdami jednotlivých subjektů poznání, kladl tezi o postupném přibližování se k absolutní pravdě prostřednictvím řady historicky podmíněných, dílčích relativních pravd. Předpoklad existence absolutních předmětů poznání (neměnných, od boha odvozených podstat), měl jeho noetický optimismus jen potvrdit.

Filozofii bez metafyziky považoval Kratochvil za filozofické torzo; taková filozofie opustí člověka v nejkritičtějších okamžiku, zrazujíc přitom své nejvlastnější poslání: zkoumat „obecný řád“ („co do myšlení i skutečnosti“), aby mohl být podán „obecný názor na svět a život“, názor, jenž by odpovídal (dodává Kratochvil v polemice s Krejčího slovně stejně znějícím vymezením filozofie) požadavkům rozumu i citu, a který by vyhledával „soulad mezi vědou a vírou, kulturou a náboženstvím, pravdou a dobrem, hloubáním a uměním, filozofií dávnou i snahami nové doby“.¹⁷

Kritika agnosticizmu a s ní spojená obhajoba metafyziky připravovala Kratochvilovi půdu nejen pro filozoficko-náboženské řešení „zásadních, životních“ filozofických otázek, ale i pro kritiku stanovisek vznikajících aplikací agnosticizmu na pole teologie: Náboženský agnosticizmus, tj. popírání možnosti poznat boha, považoval totiž za nebezpečnější než samu nevěru, a to, jak se zdá, proto, poněvadž vede ke hostejnosti vůči otázkám světového a životního názoru vůbec.¹⁸ Za umírněnější formy náboženského agnosticizmu pokládal tradicionalismus (jediným pramenem poznání jsoucnosti a vlastností boha je zjevení, bible), ontologismus (dokazovat existenci boží není třeba, poněvadž každému člověku je vrozena jakási intuice a percepce boha), symbolismus (všechny naše výpovědi o bohu mají nanejvýš symbolickou hodnotu) a konečně ritschelianismus (o bohu víme jen prostřednictvím Kristovým a jeho nauky).

Kratochvilova „křesťanská filozofie“, mající „stálý zřetel ke zjevení“, považuje za své základa pravdy „jsoucnost osobního boha odloučeného od světa, původ světa od boha stvořením z ničeho, lidskou svobodnou vůli, mravní závislost na bohu, nesmrtelnost duše lidské a její cíl v bohu“.¹⁹ Protože se ve všech těchto tezích objevuje výraz „bůh“, stává se tato kategorie středem pozornosti všeho Kratochvilova filozofování, a to v podobě dvojjediného úkolu: shledávat argumenty ve prospěch výroku o boží existenci a vyložit co nejdůvěhodněji vlastní obsah tohoto pojmu.²⁰

¹⁶ Skutečnost, že někteří „novoidealisté“, jako u nás např. Hoppe a Vorovka, považovali za nutné najít iracionální cestu do transcendentna, nechával Kratochvil v této souvislosti stranou; zdůrazňoval to, co je v odporu vůči pozitivismu spojovalo.

¹⁷ Kratochvil, J.: *Časové úvahy filozofické*, s. 40–41.

¹⁸ Ateismus Kratochvil (jistě správně) za náboženský agnosticizmus nepovažoval; ateismus popírá nikoli poznatelnost nadpřirozena, ale vůbec jeho existenci.

¹⁹ Kratochvil, J.: *Úvod do filozofie*, s. 16.

²⁰ „Životní otázka filozofie jest: Nutí veškerenstvo nás obklopující rozum lidský, aby uznával bytost prvou, nutnou a nekonečnou, jakožto příčinu a nejvyšší důvod jsoucna?“ (*Úvod do filozofie*, s. 254).

Pokud jde o první část tohoto úkolu, Kratochvil jednak opakoval tradiční „důkazy boží existence“ (zde je snad zajímavé to, že největší váhu kladl na dovedení principu kauzality, který obhajoval proti pozitivismu jako „nevyhnutelný základ každé konstrukce vědecké“, až k „nutné první příčině“, a zároveň na „důkaz teleologický“), jednak se snažil odhalovat slabosti jiných systémů, především zase pozitivismu a materialismu (jenž si ovšem redukoval na materialismus mechanický, vulgární). Pokud jde o pojetí boha, pak Kratochvil s tehdejší novotomistickou filozofií myslel na „boha osobního“, tj. „bytost jedinou, o sobě substituující“ (a s dalšími ještě tradičními atributy), aniž by přitom chtěl klást nějaká omezení nesrovnatelná s pojmy absolutna a nekonečna (odmítnutí takových omezení bylo zase nutné vzhledem k výtce antropomorfismu). S ohledem na povahu tohoto „problému“ musel se ovšem Kratochvil nakonec projevit jako v podstatě věrný katolik: přes všechn svůj noetický optimismus aplikovaný na oblast metafyziky a náboženství je nucen nechat místo pro „čirou“, o zjevení se opírající víru; i když prý je filozofické vědění o bohu vzhledem k našim světově a životně názorovým potřebám dostačující, nejde o poznání „boha o sobě“, náš pojem boha není a nemůže být „vlastní a quidditativní“.

A tak Kratochvilova filozofie, jako ostatně každá „racionalistická“ náboženská filozofie, podniká celý svůj útok na pozitivistické nepoznatelné transcendentno jen proto, aby „osvobozený rozum“ prokázal potřebu náboženství a náboženské víry, potřebu odevzdání se zjevení.

ZU EINEM DER VERGESSENEN JAHRESTAGE DER TSCHECHISCHEN PHILOSOPHIE — GESCHICHTE

Anlässlich der hundertsten Wiederkehr des Geburtstags von *Josef Kratochvil* (9. 3. 1902) erinnert der Verfasser des Aufsatzes an die Notwendigkeit und Aktualität einer marxistischen Kritik nicht nur an Kratochvils philosophischem Werk selbst, sondern vor allem an der ganzen Strömung der „christlichen Philosophie“ und des sog. Neoidealismus, zu dem sich Kratochvil nur bekante, sondern dessen bedeutendster Repräsentant er im ersten Jahrzehnt unseres Jahrhunderts in der tschechischen Philosophie gewesen ist.

